

O religioznom i kulturnom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371-1496 s osobitim obzirom na područje današnje Slovenije.

Napisao sreski rabin **Dr. Hinko Schulsinger**, Đakovo.

U Austriji i njenim pokrajinama jevrejska se kultura nije znatno promijenila u srednjem vijeku tokom svih tih stoljeća. Studij talmuda kroz svo vrijeme izolacije u getu ne samo da je oštrio duh i širio srca, već je znanje crpljeno iz talmuda moglo zbog svoje bogate sadržine da zasjeni i samu hrišćansku nauku, koje je cvijet tada bila skolastika. Sigurno, da je tadašnjoj jevrejskoj kulturi manjkalo iskustvo, koje je omogućilo brzi napredak evropskih naroda u novo i najnovije doba, ali ovo je iskustvo manjkalo i općenitoj kulturi srednjeg vijeka. Tada još nigdje nije bilo smisla za harmonički razvitak osobnosti i za profinjeni način života, a opća umjetnost i znanost gajila bi se samo u veoma uskom krugu. Ali jevrejska kultura tadanjeg vremena nadmašivala je na idejnoj sadržini ostale kulture. Pogled na svijet (*Weltanschauung*) jednog »Jevrejina iz geta«, koji bi u svim događajima života vidio mudru volju nedokučivog božanskog providenja, bio je u svojoj jednostavnosti i čistoći mnogo ljepši nego naziranje mnogih Hrišćana, koji su prezirom gledali na toliko mučenog Jevrejina, lutalicu po svijetu bez domovine. Ali i u etskom pogledu bezuvjetno je pretekla jevrejska kultura istodobnu hrišćansku kulturu. Umjerenost Jevreja iz geta, njihovo preziranje grubih strasti, njihov čovječni postupak sa svim stvorovima prirode, uzorni odnos među bračnim drugovima, roditeljima i djecom spadale bi vazda među najlepše vrline, kojima su se odlikovali Jevreji. Ako još primjetimo, da je ovo sve proteklo iz nepresahnjivog vrela jevrejske religije, tada moramo uviditi, da je religija bila temeljem cjelokupnog kulturnog rada Jevreja u Austriji i njenim pokrajinama za svo vrijeme srednjeg vijeka. Ako govorimo o pokrajinama Austrije, dolazi u obzir naravno u prvom redu njen južni dio sa pokrajinama Štajerskom, Koruškom i Kranjskom. Već u XIII. stljeću, ali osobito u historijskom periodu 1371—1496 pulzirao je tamo vrlo živahan jevrejski život, sazidan na čvrstom temelju stare jevrejske tradicije. Šta više, možemo tvrditi, da su religija i kultura bile tako usko vezane jedna za drugu, te se smatrao jedinstvenim faktorom u njihovom životom i djelanju. Zato je nastojao autor toga članka, da ne razara to jedinstvo i da ne razdvaja ni u toku

ovih razlaganja religiju i kulturu, koji su tako usko bili vezani u životu tadašnjih Jevreja. Način upotrebe materijala je ista kao što u članku „O pravnom i gospodarskom životu Jevreja u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj god. 1371—1496“ (I. Almanah str. 106), naime kombinirana upotreba jevrejskih i nejevrejskih izvora.

I ovom sam prilikom uzeo u obzir u prvom redu djela „Terumat ha-Dešen“ (citirano „T“) i „Pesakim u Ketabim“ (citirano „P“) od Izraela Isserlein ben Petahja (1390.—1460.), koja su djela od najvećeg značaja u pogledu religioznog i kulturnog istraživanja našeg razdoblja. Ali kraj toga uzeo sam u obzir i druge izvore savremenih autora kao responze rabi Jakoba Möln ili Maharil (citirano „M“ 1365.—1427.); responze rabi Jakoba Weil (citirano „W“, živio oko 1425. umro prije 1456.); responze Izraela Bruno (cit. „B“ 1400.—1480.) i djelo „Leket Jošer“ (cit. L. J.), koje potiče od jednog od Isserleinovih učenika po imenu R. Josef ben Moses iz grada Hochstädt a/Donau.

I.

Postanak jevrejskih četvrti u gradovima i većim trgovištima Štajerske, Koruške i Kranjske pruža nam jasan dokaz zato, da je stalno prijeteća opasnost kadra da zblizava i da sjedinjuje ljude istog porijekla i uvjerenja. Ni političke naredbe, a niti crkvena pravila nisu naređivala, da Jevreji moraju stanovati u prostorno ograničenim četvrtima. U onih pet zaključaka bečkog koncila iz god. 1267., koji se odnose na Jevreje, fale odredbe braslavske sinode iz iste godine, koje se odnose na podizanje naročitih jevrejskih četvrti. (Sravni Scherer, Rechtsverhältnisse str. 44 i 331; Schwarz, Ghetto, str. 28, prim. 62.). Unatoč tome nastale su u toku godina takve jevrejske četvrti providene sa religioznim i kulturnim naredbama, kao da bi htjele objaviti svakome, da su njeni stanovnici složni u zajedničkom radu i da stoje naoružani proti svake pogibelji. Dakle odjeljivanje prema vani imalo je kao posljedicu tim jače spajanje prema unutra, uvjetovano zajednicom interesa u religioznom, kulturnom i socijalnom pogledu. Središte jevrejske četvrti bila je naravski sinagoga (בית הכנסת). Ista je redovno bila lijepa i masivna zgrada, koja se isticala od svih ostalih jevrejskih kuća, i zato je ona bila često prva zgrada, koja je razorena prilikom progona Jevreja ili pretvorena u crkvu (L. J. II. 12; Baumgarten, Juden in Steiermark str. 11). U sredini sinagoge bila je estrada, uzvišeno mjesto, (מגדל בימה), ograđena sa visokom gvozdenom rešetkom sličnom tornju; na toj ogradi, bila su dva ulaza, jedan sa istočne, a jedan sa zapadne strane kroz koje se ulazilo u unutrašnjost estrade (P. 119.). Ta je estrada služila za čitanje Tore i važnijih molitva, kao i za „objavu pisma i pečata“. Naime, u sm. jedne stare naredbe, koju je car Fridrih III. obnovio (Mon. Habs. Abt. 2. S. 930 Nr. 1305) morao je svaki hrišćanski nasljednik ostavine, kada je istu nastupio, to objaviti u glavnim sinagogama ovih zemalja i pozvati

Jevreje, da u roku od godinu dana prijave svoje ev. tražbine protiv ostavine, pod teretom inakog gubitka svojih zahtjeva. To oglašavanje, kao i obnarodovanje gubitka pečata, koje je bilo potrebno, da se izbjegne mogućim zloupotrebama, obavljalo bi se u sinagogi za vrijeme službe Božje. Oko estrade bili su postavljeni stolčići za općinare, koji su se molili (T 98), a stol za predmolitelja (בעידי) nalazio se pred zavjetnim kovčegom, na kojemu su sa vrijeme službe Božje gorile svjetiljke. Za žene je bila određena galerija, koja je bila odijeljena sa zavjesama ili rešetkama, to je bio t. zv. „Weiberschul“ (T. 353). U pretežnom dijelu sinagoge postojao je i t. zv. „Vorschul“. (בית הכנסת החדש), koji je služio za molitve u zimskim mjesecima. (L. J. II. 85). I samo dvorište sinagoge „Schulhof“, imao je naročito određenje, tako n. pr. da se javno podijeli utjeha korotnicima (M. Minhagim p. 112 b; Krauss, Ghetto str. 33, prim. 124), da se tamo obave vjenčanja, po starom običaju, pod vedrim nebom i da se tamo proglašavaju presude, što se u sm. zakona „Fridericianum“ (§ 19) moralo obavljavati nad Jevrejima isključivo pred vratima njihovih škola (coram suis scholis, Scherer 230 f.).

U dvorištu sinagoge stajala je obično i učionica (בית המדרש). Jevrejini, koga su danju mučile razne brige, bio je sretan, ako je u večer mogao da otide u učionicu, da tamo sluša neko predavanje o nedjeljnom odsjeku, ili iz midraša i talmuda; tamo se osjećao zaštićen od svih pogibelji i nezgoda života. Ali ove škole nisu bile posjećene samo u večer; bilo je ljudi, koji su smatrali životnim ciljem studij Tore, koji su danju i noći sjedili preko tih svetih folianta, kojima je ta škola bila domom u pravom smislu riječi (P 123.). U učionicu općinskog rabina dolazili bi samo oni, koji su bili u stanju usljed talmudske im naobrazbe da prate halahička predavanja i da sudjeluju pri običajnoj diskusiji (פירוש L. J. I. 8. 31; II, 38, 95). O školama za djecu nema spomena u našim izvorima, ma da je i takvih bilo. Uzrok je tome moguće taj, što se te škole nikada nisu mogle razviti do općinskih ustanova, pošto je po jevrejskom zakonu bio dužan svaki otac, da sam lično podučava svoju djecu (Krauss str. 33.). Ipak se u sadržaju rezponza očituje duh jevrejsko-religioznog odgoja, koji je počeo već u petoj godini života i trajao sve do mladičkog doba (T 74, 321). Ali ne samo muška mladež, već i kćeri Izraela bile su odgojene u tom duhu. I one su smatrale, da su zakoni i običaji, koji uhvatiše korijena u jevrejskom narodu tokom vijekova, čvrsti stubovi Jevrejstva. Jevrejska žena, o kojoj je u glavnome ovisila dobrobit i sreća kućevnog života, uplivila bi u znatnoj mjeri i na život izvan kuće. Tako je došlo, te su krijeposne žene vrlo često nadmašivale svoje muževe u pobožnosti; neke su Jevrejke stekle takvo znanje na polju vjerskih propisa, te bi u dvojbenim slučajevima često pitale za njihovo mišljenje (L. J. II. 20).

Među općinske ustanove spadala je i rituelna kupka (מקוה), koja je bila potrebna s jedne strane zato, da se udovolji jevrejskim zakonima čistoće i higijenskim zahtjevima, a s druge strane zato, jer je u sm. odredaba bečkog koncila bilo Jevrejima zabranjeno, da se kupaju zajedno sa Hrišćanima (Scherer str. 332). Samo u mjestima, gdje nije bilo organizovanih općina, kupale bi se žene u potocima i rijekama, ma da su neki rabini tome prigovarali iz rituelnih razloga (T. 254.). U Mariboru bila je ta kupka kraj mjesta, gdje je kasnije stajala crkva Svih Svetih; korito te kupke odstranjeno je tek u 18. stoljeću (Puff, Marburg I., str. 46.; Rosenberg str. 95). Sa rituelnom kupkom bile su većinom spojene parne i kadne kupke, koje se u jevrejskim vremenima po Talmudu zovu אכבטי (L. J. II, 37).

Jedna sporedna zgrada sinagoge bila je uređena kao jevrejska općinska kuća (בית הועד); tamo je birala općina svoje predstavnike, i tamo je održavalo općinsko zastupstvo svoje sjednice. Tamo je zasjedavao i meštarski sud (Meisterschaftsgericht, בית דין), koji se sastojao iz kolegija rabina i općinskog predstavnništva, a pozvato je bilo, da izravna sporove i da odlučuje u važnijim stvarima (Sr. I. Almanah str. 116). Jedno odjeljenje te kuće služilo je kao dvorana za plesanje, (בית נישואין בית החנות) za unapređivanje društvenosti, a poglavito za svatove.

Ta je ustanova nastala djelom radi manjkavih stanbenih prilika u Jevreja tadašnjeg vremena; svadbene su svečanosti redovno bile skopčane sa plesom i muzikom, zato se nisu mogle održavati u tjesnim privatnim stanovima. A s druge strane Jevrejima bilo je stalo do toga, da po mogućnosti odvrćuaju hrišćansko stanovništva od sudjelovanja pri tim svetkovinama, da sa njihove strane ne bi došlo do prekršaja zabrane bečkog koncila „mit Juden und Jüdinnen bei ihren Hochzeiten, Neumondfesten und Spielen zu tanzen und springen“. (Scherer str. 330.; L. J. I., 66; W. Dinim Br. 7; B. Br. 135).

S obzirom na propisno klanje i ritualan postupak sa zaklanom živinom i marvom bila je u svakoj općini jedna klaonica (בית השחטן), koja je stajala pod kontrolom rabinata; općinski namještenici, koji su klali živinu i marvu (טבחיים שוחטים), morali su se od vremena na vrijeme podvrgavati ispitu od strane rabinata, (L. J. I., 27.; P. 177).

U blizini sinagoge nalazila se bolnica i starački dom za njegu bolesnika i opskrbu iznemoglih staraca (הקדש). Putem jednog hodnika, koji je vodio u sinagogu mogli su stanovnici te kuće lako prisustvovati dnevnim službama Božjim, u koliko su im to dopuštale snage. (Böheim, Chronik von Wiener-Neustadt I. str. 107). Kraj ovih institucija za karitativnost i njegu bolesnika redale bi se dostojno ustanove za sahranu mrtvacu. Groblje, (בית החיים), bilo je kod Jevreja uvijek predmet osobitog poštovanja. Iz pijeteta prema mrtvacima, koji tamo počivaju, uzdržavali bi se tamo od vršenja konvencionalnih običaja i od svjetovnih

razgovora (P 25). Ta su se mjesta držala tako svetima, da su čak i papinske bule najstrožije zabranjivale oskrvnuće jevrejskih groblja i iskopavanje lješina. (Sr. bulu Inocenta III. od sept. 1199 u Epistulae Inocentii III. od Baluz. T. I. p. 540, Br. 302; bulu Grgura IX. od 3. V. 1235.). Vojvoda Fridrih Ratoborni išao je još dalje, te je u čl. 14. svog zakona o Jevrejima ustanovio smrtnu kaznu i konfiskaciju imetka za oskrvnuće ili uprljanje jevrejskih groblja. A ipak se veoma često dešavalo, da su jevrejska groblja bezobzirno oskrvnuta (Scherer str. 182, 235). Čak i sami knježevski činovnici puštali bi, da im marva pase tamo, te ih je trebalo podmititi, da odustanu od svoga surovog postupka (T. 284). Prenos jevrejskih lješina iz jednog mjesta u drugo slobodan od dažbina ne samo da je dozvoljeno bilo, već je to naprosto potrebno bilo s obzirom na tadanje prilike, gde je samo u organiziranim općinama (קהילה קבועה) bilo groblja. Tako je u Mariboru pronađeno groblje tamošnje jevrejske općine, koje je nakon izгона Jevreja iz Stajerske, Koruške i Krajske prošlo u vlasništvo minorita. (Puff, Marburg I. str. 119.).

Prilikom iskopavanja fundamenta novog mosta pronašli su god. 1912. jedan nadgrobni kamen toga groblja; isti se nalazi sada u muzeju grada Maribora (Rosenberg, str. 95, prim. 5). O drugim nadgrobnim kamenima javljaju nam Puff, I., str. 46 i Mally, Gassen-, Strassen- und Plützebau der Stadt Marburg a. Drau, str. 8. Osim toga preostalo je još nadgrobni kameni iz bivšeg jevrejskog groblja u Ptuju (Baumgarten str. 60 f.). Iz dokumenata, koji nam stoje na raspolaganju, ne možemo ustanoviti, dali je bilo groblja u Celju, Ljubljani, Fridau, Slovenskom Gracu i Slovenskoj Bistrici, — da spomenemo nama poznate nekadašnje općine samo sa teritorija današnje Slovenije —, koje su općine u ostalom imale sinagoge te druge vjerske i kulturne ustanove (Rosenberg str. 96; sr. Rosenberg str. 14.).

II.

Dosada prikazane uredbe bile su samo vanjske forme, zvane da prime u sebe »unutarnji, religiozni i kulturni sadržaj«. A kakve su naravi bile te unutarnje sadržine, o tome nam rječito svjedoče saradnici i promicatelji jevrejskog općinskog života. Na čelu općine stajale su predstavnici ברנינים, koji se zvaše i „boljari općine“ בניי קהלה. Izbor predstojnika i namještenje općinskih časnika obavljao se na polublagdane pesaha i sukota (T 85; M. str. 35 b). Bili su to redom muževi visokog moralnog stupnja, inteligentni i dobrotvorni, koji su nesebično upravljali općinom i vodili brigu za uzdržavanje i razvijanje religioznih i kulturnih ustanova. Zato bijahu i članovi meštarskog suda (vidi I. pogl.) a s obzirom na njihov imetak i veze sa visokim dostojanstvenicima zemlje birali su iz njihove sredine t. zv. »sabirače«, koji bi predujmlijavali propisane poreze i zatim utjerali. (T. 344; sr. I. Alm. str. 113.) Kao podkategorija pripadali su predstavništvu i upravitelji dobrotvornih institucija i uboške blagajne (גבאיים). Nije

to bila kakva laka služba, ako se pomisli, da je jevrejska dobrotvornost bila uperena ne samo na održavanje i razvijanje postojećih dobrotvornih institucija, kao bolnica i staračkih domova, već i na ublažavanje nevolje u privatnim obiteljima, koje nisu iznosili na javnost svoju bijedu. Osim toga pomagalo se i sunarodnjacima iz drugih zemalja, kad bi stigle crne glasine o pokoljima i pljačkanjima. Istina, dešavalo bi se katkada, da su bijednici, čijim zahtjevima nije udovoljeno u svakom pogledu, proklinjali u svojoj ogorčenosti »gabaim« (L. J. II. 40). Međutim takvi bi se slučajevi događali samo veoma rijetko, te su prije znak osetljivosti dotičnih siromaha, nego li ravnodušnosti i okrutnosti dotičnog upravitelja.

Pod nadzorom gabaima stajalo je i »sveto bratstvo« (חברה קדישה). I ako nemamo pismene dokumente o djelovanju tih udruženja, to nam ipak dokazuje jedan pronađeni poziv na gozbu, da je već god. 1320. postojala u Beču takva, po čijem su uzoru ustrojene po svoj prilici i ostala udruženja u Austriji i njenim pokrajinama. Prijevod hebrejskog originala glasi: „Sedam odličnih vođa i upravitelja daju na znanje, da će se pobožna gozba održati u utorak nedjeljnog odsjeka „cijeli je narod vidio i klicao“ godine 5080. (1320.). Slijede potpisi sedam gabaima (Štampano u Wolf, Geschichte der Juden in Wien). To je znak, da su religiozne priredbe već tada služile za promicanje unutarne sloge i društvenog života.

Općinsko predstavništvo imalo je na polju kulturnog i socijalnog rada neograničenu slobodu, ali na području religije bili su podređeni općinskom rabinu. Rabin redovno nije primao plaću od općine; kao indirektni prihodi došli bi u obzir pristojbe za vjenčanje, razvod i halizu (P. 128).

Pošto ti prihodi nisu bili dovoljni za izdržavanje obitelji, to su mnoge žene rabina tog vremena bile prisiljene, da se bave novčarstvom, da bi na taj način olakšala egzistenciju svom mužu, koji je i onako čitav svoj život bio posvetio studiju Tore (sr. Krauss str. 45 i 48). Bilo je doduše i slučajeva, da su se sami rabini bavili novčarstvom kao nuzgrednim zanimanjem. Razlog je tome bio djelom taj, što su rabini usljed njihovog položaja i korektnog načina života u visokoj mjeri uživali povjerenje nejevrejskih dužnika, a djelom taj, što su novčarski poslovi kraj neznatnog utroška na vremenu odbacivali znatne dodatke za uzdržavanje života. Od rabina, koji su u historijskom razdoblju 1371—1496 vršili dužnost u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj, poznajemo Isserla od Marburga, Amšela Marburga, Isaka Zarfati i Izraela Isserlein.

Isserl od Marburg, pradjed Izraela Isserlein uređovao je u Mariboru oko god. 1370. on je istovjetan sa poznatom ličnošću jevrejske literature Izrael iz Kremsa, koga je god. 1407. Rupprecht od Pfalz-a imenovao visokim mešтром (Hochmeister) cijele Njemačke. (Vidi Güdammann, Gesch. des Erziehungswesens sv. III.

str. 23, prim. 1; Graetz, Geschichte sv. VIII. str. 102.) Na području Talmuda istakao se time, što je sastavio glose talmudskom kompendijumu Ašeri-a. Nije nam poznato, kako dugo je djelovao u Mariboru. Fakat je, da je već god. 1407. uredovao u Kremsu, i odatle je pozvat, da se primi najviše rabinske časti u Njemačkoj, na kojem se položaju međutim nije mogao dugo održati, jer su mu ostali rabini uskratili poslušnost. O službovanju Amšel Marburga pozvato nam je vrlo malo. Izgleda, da je kao sljedbenik Isserla i kao predhodnik Isserleina vršio dužnost u Mariboru od 1407. do 1427. god. Isserlein se poziva na njega u dva važna slučaja (P. 31, 128), te bi se prema tome mogao smatrati njegovim učenicom. (Sr. MGWJ, 1869 str. 178.) Učenik Amšelov bio je Isak Zarfati, koji je nekoliko godina vršio dužnost u Koruškoj. Isti je kasnije došao na glas svojom okružnicom na Jevreje Švapske, Moravske, Štajerske i ostalih zemalja, u kojoj ih poziva, da se isele u Tursku. Za vrijeme njegovog službovanja u Koruškoj povjerio mu je tadanji augburški rabin R. Jakob Weil, (vršio dužnost u Augsburga 1412—1438), da službenim putem uruči brakorazvodnu ispravu (get) jednoj tamošnjoj ženi; on je bio voljan to obaviti samo uz odobrenje zemaljskog rabina Isserleina (P. 15; sr. I. Alm. str. 117.).

Najznatniji među njima bijaše Izrael Isserlein, koji je vršio dužnost u Mariboru od 1427. do 1435. god., a u Bečkom Novom Mjestu (Wiener Neustadt) od 1435. do 1460. godine. (O njegovim djelima bilo je već govora u uvodu mog članka u I. Alm. str. 107 f.) Njegov glas kao majstor na polju talmudskih znanosti bio je tako velik, da su se sa Rajne, iz Šleske, Salsburga, Ceske, Italije i Ugarske obraćali na njega u važnim religioznim i pravnim pitanjima; on je na ta pitanja znao odgovarati katkada sam, a katkada zajedno sa ostalim rabinskim autoritetima. (P. 15, 47, 174, 214, 252, 254 i dr.) Unatoč njegovoj mnogostranoj zaposlenosti običavao bi ipak da vlastoručno odgovara na pisma, koja je primio. Samo zadnjih godina života njegovog, kada mu je oslabio vid, te je stalno patio od podagre, dao je obavljati korespondenciju po svome sekretaru ili svome sinu Petahja, (P. 124, 167). Mnoge rabinske veličine toga doba običavale bi češće boraviti u njegovoj gostoljubivoj kući (P. 47). Tako znamo, da su Izraela Bruna (rođen oko 1400., umro 1480., počevši od 1452. rabin u Regensburgu), pozvali prilikom njegovog boravka kod Isserleina u Wienerneustadtu, da prisustvuje sjednici rabinatskog kolegijuma u stvari šiljanja brakorazvodne isprave u Lanzhut (Moravska) (P. 266). Koliko god je Isserlein visoko cijenio mjerodavne rabinske ličnosti svoga doba i koliko god je priznavao kao mjerodavne njihove odluke, toliko se ipak žalio na ove rabine, koji su doduše imali autorizaciju (המייכה), ali ne ujedno i znanje (ידיעה) (P. 22). I zaista, opetovano se ispoljavao u rabinskoj literaturi toga doba manjak svestrane teološke naobrazbe, tako da su učenici Isserleinovi, koji su izašli iz njegove glasno-

vite rabinske škole (ישיבה), važili kao dostojni gajitelji rabinske znanosti i čuvari jevrejske religije.

Općinski namještenici bili su nadalje predmolitelj (שליח צבור) i t. zv. jevrejski crkvenjak (Judenmessner, רחוק הכנסת).

Prvi, koga u nejevrejskim krugovima zvaše i meštrom pjevanja (Sangmeister) ili kantorom (sr. Rosenberg str. 13, prim. 1; Krauss str. 39), vršio je dužnost predmolitelja, izricao je prokletstvo nad nepokornim i prognanima (o prokletstvu vidi I. Alm. str. 116), nadalje mu je bila dužnost, da skuplja običaje i obrede (מנהגים), koji su važili u jevrejskom životu (L. J. I, 132). Iz bečkog obreda „Wiener Ritus“ (מנהג ווינה) nastali su tokom vremena austrijski i rajnski ritus (מנהג אישטרייך, מנהג רינג), koji su se smatrali podlogama religijskih ceremonija u hramu i u kući. Austrijski ritus bio je obvezatan i za Štajersku, Korušku i Kranjsku, koje su pokrajne pripadale Austriji (אנפסהן).

Da navedemo primjera radi nekoliko tih oblika, koji se razlikuju od današnjih obreda.

Večernju molitvu (פליריב) obavljali bi u ljetnim mjesecima 3—4 sata prije zalaska sunca, jer su se ljudi gladni i umorni vraćali sa dnevnog im rada te su rano legli na počinak. Ako im ne bi pružili tu olakšicu, u opće ne bi dolazili u sinagogu (T 3). Kad se desio u općini smrtni slučaj, tada oni rodaci, koji sbog blizine srodstva nisu mogli da svjedoče pred sudom, nisu smjeli u znak korote ni da zauzimaju svoja obična mjesta u sinagogi do subote u večer (T 291). Kod Kol nidre molitve članovi općine nisu ogrnuli molitveni plašt. (פליריב), (L. J. II., 141). Veče jomkipura provađali su dostojanstvenici općine u sinagozi (J. Tyrnau, Minhagim, 40 b. t. 158). Osobama, koje su bile na zimu osjetljive, bilo je dozvoljeno, da na dan izmire stoje na jastucima (T. 149). U molitvu (אבינו מלכנו) koja se kaže za 10 dana pokore, uvrstili su za uspomenu na spaljenje Jevreja u Beču god. 1420. (vidi moj članak u II. Alm.) dodatak, koji glasi: „Učini za ljubav onih, koji su radi Tebe ubijeni i spaljeni (L. J. I. 131). Kada bi jedan Jevrejin bio pušćen iz zatvora, bio je običaj u nekim općinama, da mu prskaju u lice nekoliko kapi vode pri čemu bi izrekli blagoslov: „Neka bude hvaljen onaj, koja oslobađa zarobljenika“ (L. J. II., 40). Jedan predmolitelj, poznat kao sabirač obreda, ovjekovečen je pod imenom „Leser“ u ritualnoj knjizi od Isaka Tyrnau, koji pripada bečkoj školi (J. Tyrnau ed. Luneville 1806 p 61). S obzirom na veliko značenje funkcije predmolitelja obavljali bi istu veoma često i znameniti rabini (M. str. 28a, 40a; L. J. I. 132; T. 68). Zato se pazilo nato, da predmolitelj provađa način života, koji je u skladu s njegovom svetom dužnošću; u protivnom bi ga slučaju smjenuli sa položaja (T. 307).

Pod jevrejskim crkvenjakom (Judenmessner) ne smijemo si predstaviti današnjeg poslužitelja u hramu (שמש), jer je to bila

opće uvažena ličnost, koji se istakao svojom pobožnošću i znanjem.

Čini nam se šta više, da je ta služba zaostatak organa, koji je u uskom savezu sa „bet-din“-om iz talmudskog doba. Izraz „Hasan ha-kneset“ prevlađa se obično kao poslužitelj hrama. Ali taj prijevod ne može biti tačan, jer je taj organ igrao važnu ulogu kod svih svečanosti. (Vidi Krauss, Seder Olam Suta str. 9, prim. 9; sr. mjesto Gen. Raba Cap. 79. konac i Jalkut I. Nr. 133: „I sam hasan ha-kneset ne smije da si pri-svaja (שיררה) prevlast.) Izgleda, da je taj organ opet odomaćen u općinskom životu XIV. i XV. stoljeća. Sa primjedbom: „Jedan hasan ha-kneset mi reče“, Isserlein nikako nije mogao da misli kantora, koji se katkada zove također hasan, jer na tom je mjestu riječ o inventaru sinagoge, čija je skrb bila povjerena crkvenjaku. Isti je imao i funkcije javnopravnog karaktera, jer mu je pripadala dužnost objavljivanja „pisma i pečata“ (vidi I. pogl.), a zatim bi isti na temelju ovih objava sastavio isprave o ništavnosti „Tötbrieft“ na hebrejskom jeziku. Nadalje jer on vodio raspravne zapisnike kao izvršni organ suda te se brinu za izvršenje presuda, (Rosenberg str. 13. prim. I.; Grave, Geschichte der Juden in Steiermark, Wertheimer Jahrbuch 1858 str. 8. spominje jednog crkvenjaka iz Maribora u god. 1477.).

Sa zvanjem jevrejskog crkvenjaka bilo je po svoj prilici skopčano zvanje pisara Tore (טופר), koji je imao propisno sastaviti sva hebrejska pisma i isprave, koje bi se ukazale potrebnim u općinskom životu (B. Br. 253 str. 104 b). Time nije rečeno, da je samo on imao na to ovlaštenje, jer imamo dokaze zato, da su i drugi vršili tu profesiju. Šta više Isserlein govori i o jednom renegatu, koji je prije svog pokrštenja bio pisar Tore. I ako su se prema tome bitno razlikovale funkcije predmolitelja i crkvenjaka (Judenmessner), ipak je bilo povoda, kada su ti izvršni organi imali istu funkciju. T. zv. procjenbena prisega radi tačnog ustanovljenja imetka, koji podleži porezu, mogla se obaviti samo u prisustvu obadviju tih funkcionara. (L. J. II., 36). U manjim općinama, gde predmolitelj nije imao osobiti djelokrug, običavao bi predmolitelj da obavlja i njegove funkcije.

Red funkcionara, navedenih u tom poglavlju, nebi bio potpun, ako bi izostavili operatera, koji je obavljao obrezivanje muške djece (מילה). Pošto se ta čast obično povjeravala čovjeku visokog ugleda i znanja, došli bi pri tome u obzir kako općinski časnici tako i privatnici. Stanovita mjera opreza bila je ta, što su ti „mohalim“ u Austriji i njenim pokrajinama imali dva noža u pripravnosti (M. Minhagim 90 b).

Unutarnja organizacija općina u Štajerskoj, Koruškoj i Kranjskoj učvrščivala bi se obično stvaranjem zajedničkog i jedinstvenog autonomnog statuta. To je vodilo do stvaranja saveza, koji je obuhvaćao sve općine tih zemalja; taj je savez običavao od vremena na vrijeme sazvati skupštine, u

kojima bi raspravljali o gospodarskim i socialnim pitanjima općinskog života. Tamo stvoreni zaključci (תקנות הקהילות) strogo su se sprovodali, a prekršitelji kažnjavali bi se sa ekskomunikacijom (חרם) (T. 281, 282). Takav savez postojao je u Austriji sve do bečke gezere u god. 1421., a zatim u Štajerskoj, Koroškoj i Kranjskoj; sjedište mu je bilo u Mariboru ili u Bečkom Novom Mjestu (T. 220, 342). Slični su karakter imali i rabinski sinodi (יום הדין), sazvani od pojedinih rabina u cilju raspravljanja o religijskim pitanjima. Isserlein nas izvještava o takvom sinodu (P 24, L. J. II. 89), koji se održao u Erfurtu, a na kojemu su među ostalim obnovili propise o držanju kohanita pri pogrebima. Tamo stvoreni zaključci imali su pravno dejstvo u području nadležnosti sinoda. Na jednom sinodu, koji se održavao u Beču, bilo je govora i o načinu pisanja mjeseca „אייר“ u brakorazvodnim ispravama, naime, dali se ima pisati sa jednim ili sa dva „jod“. To je pitanje zato bilo od važnosti, jer bi neki rabini u dvojbi propuštali, da u mjesecu ijar obave razvode (T. 233). Obadva sinoda održani su u prvoj četvrti našeg povjesnog odsjeka (Graetz sv. VIII. nota 5, tačka 3).

III. i IV. poglavlje slijede u narednom Almanahu.

Talmudske izreke.

Ko je mudar? — Ko od svakoga uči.

Ko je jak? — Ko sebe samog savlađuje.

Ko je bogat? — Ko se sa svojim zadovoljava.

Ko je ugledan? — Ko ljude poštuje.

*

U trima stvarima upoznajemo čoveka: u peharu, u kesi i u gnjevu.

*

Zla volja, strast i mržnja ljudi ubrzavaju smrt.

*

Zadovoljstvo je pravo bogatstvo.

*

Moralni su prestupi kažnjiviji, nego rituelni prestupi.

*

Od četvorice odvraća Bog svoje lice: od podsmevača, od lažljivca, od licemera i od opadača.

*

Kod prve čaše — jagnje; kod druge čaše — lav; kod treće čaše — svinče.